

Krizler Dünyasında Emek ve Ekonomi

Mehmet Barış Kuymulu, Güven Arif Sargın, Hüseyin Tarık Şengül, Galip Yalman

METNE ÇEVİREN Çiçek Ş. Tezer Yıldız

Güven Arif Sargın: Herkese merhaba. Oturumumuza başlamadan önce, müsaade ederseniz ben bizi takip eden arkadaşlarla, Ege Mimarlık dergisinin "Emek-Ekonomi" başlıklı bu oturumda bizden beklediği konu başlıklarını paylaşmak istiyorum. Bugün burada yapacağımız, ağırlıklı olarak, 1980'den sonraki süregelen ekonomi-politiğin bir röntgeninin çekilmesi ve masaya yatırılması. Aslında bizim meslek pratiğimiz için, ne tür bir iktisadi zeminde at kosturulduğunu ve mimar öznelerin de bu süreç içerisinde değişen koşullar ve krizler altında nasıl her seferinde yeniden konumlandırıldığını anlamaya çalışıyor olacağız. Bugünkü konuşmaların altlığını oluşturan notlarda kırılma noktalarından bir tanesi olarak belirtildiği üzere; 2008'deki kriz ortamı, peşi sıra gelen krizler, 2019'da pandemi ile birlikte gelen ve bir anlamda kriz olarak hâlâ yaşamakta olduğumuz sürecin masaya yatırılması, değerlendirilmesi ve mekân ile mimarlık üzerinden de tartışılması bekleniyor. Bu süre zarfında bu krizi doğru anlamak ve krizlere başat taze perspektiflerin de tartışmaya açılması dergi tarafından beklenen konulardan bir diğeri.

2019'da çok önemli bir kırılma yaşandı ve bu sürecin hâlâ içindeyiz. Tam anlamıyla bittiğini de söyleyemeyiz, pandemi koşulları öyle ya da böyle devam ediyor. Ama peşi sıra gelen iktisadi koşullar ile onunla birlikte olası sosyal ve siyasi sorunlar da kapımızda, birçoğunu yaşıyoruz. Bu konunun bölgesel savaflara kadar genişleyen bir yanı da var; bir yapısı, dinamiği var. Bunları da es geçmemek

gerekiyor. Sadece iktisadi bir krizi tetiklemiyor, peşi sıra gelen çok ciddi siyasi ve sosyal krizler de söz konusu. Bütün bu hengâmenin de doğru konumlandırılması, masaya yatırılması beklenen şeyler arasında. Peki ben neden bu konuya mekân boyutunu ekledim? Söylediğim gibi, bunu bir meslek şovenizmi olarak algılayabilirsiniz ama meselenin özünde mekânla ilgili bir konu var ve bunu es geçmek mümkün olmuyor. Belki de bugün yaşadığımız bir dolu krizin merkezinde mekânla ilgili mesele duruyor ve onun üzerinden biz bir dolu krizi de yeniden üretiyor olabiliriz. O koşullara da bir kez daha bakmakta fayda var. Dolayısıyla mekân cephesinden de bu sorun demetine bir kez daha bakmakta, irdelemekte yarar var, diye düşünüyorum. Yeri geldiğinde, mimarlık ve mekân cephesinden bakıldığında herhalde tartışmaya açılacaktır; barınma hakkı başlı başına bir sorun olarak kendisini tekrar ifade ediyor. Birazdan sanırım Barış Hocam da konut üzerinden bu tartışmayı biraz derinleştirmeye çalışacak. Kent hakkı hepimizin bildiği gibi önemli tartışma alanlarından bir tanesi, güvenlik ve altyapı gibi sorunlarımız var. Bunların yanında bizi çok ilgilendiren başka bir konu da mimar öznelerin çalışma koşulları. Herhalde buna ilişkin olarak da bir tartışma zemininin oluşturulmasında fayda var çünkü bizlerin, yani kent sahiplerinin, mimar öznelerin sırtına bindirilen yükün de bir tahlile mazhar olduğunu düşünüyorum. Şöyle ki, esnek çalışma koşullarının ve saatlerinin değişimi, iş güvencesi meselesi, daha doğrusu güvencesiz bir ortamın yaratılması, örgütsüzlük başlı başına

Mehmet Barış Kuymulu, Dr. Öğr. Üyesi,
ODTÜ Sosyoloji Bölümü

Güven Arif Sargın, Prof. Dr., ODTÜ
Mimarlık Bölümü

Hüseyin Tarık Şengül, Prof. Dr., ODTÜ
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Osman Galip Yalman, Doç. Dr., ODTÜ
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü



birer sorun olarak duruyor. Önünde sonunda neredeyse prekaryalaşmaya doğru giden bir sürecin kendisine de tanıklık ediyoruz. Bunlara değinmeden meslek cephesinden bu tartışmanın derinleştirilemeyeceğini düşünüyorum.

Bahsedilen tartışmayı yapabilmek için belki öncelikle ortak bir teorik zemine ve dile ihtiyacımız olduğu da gerçek. Bu çerçeveden bakıldığında, malların ve hizmetlerin neredeyse serbest dolaşıma sokulduğu yeni bir küresel yapı içerisinde, buna bağlı olarak bilgi transferiyle de baş etmek zorundayız. Bu bir anlamda, küresel iş gücünün yeniden örgütlenmesini ve belki örgütsüzlüğünü de beraberinde getiriyor. Mimari pratikler de emek ve emeğin yeniden üretimi perspektifinden bakıldığında, özellikle bu dönüşümler sonucunda çok ciddi tahribatlarla karşı karşıya kalıyor. Bu meseleye sadece iktisaden veya meslek sosyolojisi açısından bakmak yeterli olmayabilir. Ama bu ortak zemini kurabilmek adına bu farklı perspektiflere de ihtiyacımız var. Bu konuyu farklı disiplinlere atıfla bir kez daha tartışmak yerinde olabilir. Buradan hareketle oturumumuzda şöyle bir kurgu ortaya çıktı: Öncelikle işin ekonomi-politiğine dair ve bu bahsettiğimiz koşullara iktisat biliminin penceresinden bakarak bir altlık oluşturacağız. Özellikle 1980 sonrası neoliberal iktisat politikalarına ve ideolojiye bağlı biçimde fasıllarla ortaya çıkan krizleri anlamak iyi olabilir, diye düşündüm. Herhalde bunun tartışmasını yapacak en doğru isim Galip Yalman hocamız. Tabii bir başka şovenizm daha yapmış olabilirim: Hepimiz Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin, aynı kampüsün içerisindeyiz. Bir türlü beraber olamıyoruz ama yine de galiba ortaya koyulmamış bir kardeşlik var. Bizim kendi dünyamızdaki isimler öncelikli hâle geliyor ve Galip Hocam'ı da böyle

bir perspektifte konuşur musunuz diye davet ettim ve sağ olsun kendisi kırmadı. Kendisinin meslek örgütümüze, hatta fakültemizdeki derslere karşı müthiş bir ilgisi ve desteği söz konusu, kendisine teşekkür ediyorum. Böyle bir açılışın ardından, Barış Hocam'ı ben ikinci sırada davet edeceğim. Hocam, sosyolog olduğunuzu biliyoruz ama mekân siyaseti üzerine de kafa yoran ve keyifle takip ettiğim isimlerden birisiniz. Dolayısıyla sizi aramızda görmek de büyük mutluluk, herhalde siz de Galip Hocam'ın açacağı yoldan ilerleyerek emek ve emeğin yeniden üretimi süreçlerine dair, özellikle pandemi koşulları perspektifiyle bize yeni bir tartışma zemini sunacaksınız. Bunu da büyük bir merakla bekliyoruz. Son olarak da Tarık Hocam, sizi davet edeceğim. Her ne kadar fakültemizin mezunlarından olsanız da aynı zamanda farklı disiplinlerde çalışan, çok sevdiğim hocalarımdan biri olarak, herhalde mekâna dair derdimizi tam anlamıyla masaya yatırabilmek adına sizinle de son kertede özellikle şehir/şehirleşme üzerinden ve kamu yönetimi perspektifiyle tartışmayı zenginleştirileceğiz. Sadece sorunları değil tabii olası çıkış yollarını da içeren bir perspektife ihtiyacımız var.

İlk sözü Galip Yalman hocama bırakıyorum. Kendisi herhalde bizi bir yere bağlayacak diye tahmin ediyorum, biz de o noktadan hareketle düşüncelerimizi belirli silsilelerle geliştireceğiz.

O. Galip Yalman: Öncelikle sizin aracılığınızla Ege Mimarlık'a böyle bir fırsat tanıdığı için çok teşekkür ederim.

Epey bir süredir, büyük bir çalkantı döneminde yaşıyoruz. Ben öngördüğümüz çerçevede *kapitalizm, kriz ve devlet* anahtar

kelimeleri üstünden belli saptamalar ve değerlendirmeler yapmaya çalışacağım. Büyük ölçüde global ölçekte, yeri geldiğinde Türkiye'ye veya Türkiye ile benzer özellikler taşıyan ülkelere ilişkin de birkaç noktaya değinmeye çalışacağım.

Bildiğiniz üzere kapitalizm, 18. yüzyıldan başlarsanız 200 yılı, 16. yüzyıldan alırsanız 400 yılı aşkın tarihinde çeşitli aşamalarda çeşitli coğrafyalarda bugün kriz ya da bunalım dediğimiz, 1930'ların terminolojisi ile buhran denilen alt üst oluş dönemlerinden geçiyor. Bunların nasıl değerlendirilmesi gerektiği de değişik aşamalarda farklı perspektiflerden ve içinde bulunulan zaman diliminin egemen bakış açısından ya da yaklaşımlarından da etkilenecek, belli ölçülerde geleceğe dönük kestirimleri beraberinde getiriyor. Nasıl olması gerektiğinin, ama onu tartışmadan önce de yaşanan zaman dilimindeki krizin nedenlerinin ortaya koyulması gerekiyor. Böyle bakıldığında bu durum, çok kaba söylerseniz; hem krizin nedenlerini hesaplamaya bağlı olarak içinde bulunulan kapitalist sistemin o andaki özelliklerini anlamayı hem de sistemin devamlılığını, istikrarını sağlamak için neler yapılması gerektiğine ilişkin tartışmaları beraberinde getiriyor. Ama aynı zamanda, özellikle 19. yüzyıldan günümüze kadar geçen süreye baktığımız zaman, kapitalist sistemin çok temelden dönüştürülmesine önem veren, onun arayışı içinde olan bakış açıları ve bununla beraber gündeme gelen toplumsal hareketler, örgütlenmeler vs. açısından önemli dönüşüm fırsatları ya da olanakları sağlayıp sağlamadığı şeklinde de tartışılıyor. Günümüzde biraz farklı bir aşamadayız, teknolojik gelişmeler vs. var ama yine buna benzer bir tartışma ortamının yaşandığını

söylememiz mümkün. Bu durum, farklı coğrafyalara farklı biçimlerde yansıyor; bu tartışmalar genel geçer değil ve her yerde aynı biçimde olmuyor. Zaman el verirse, dediğim gibi Türkiye'ye ilişkin olarak birkaç noktaya; Türkiye'deki tartışmaların -borsacı deyimile- ne ölçüde ayrıştığına, tartışmalarda belli paralellikleri ne ölçüde gözleminin mümkün olduğuna da değinmeye çalışacağım.

Bir bakıma, kapitalist sistem çerçevesinde yaşanan krizlerin o aşamaya kadar yaşanan sorunları aşmak için ve -yine son 30-40 yılın moda olan deyimleriyle- kapitalist sistemin yeniden yapılandırılması için bir fırsat olarak görülmesi söz konusu. Bunun da farklı

yeniden üretim niteliğini kazanması öne çıkıyor, bunun önemi vurgulanıyor. Bu durumda, krizleri acaba sadece düzenli işleyen bir sistemi aksatan veya işlevsiz kılan bir kesinti anı olarak mı değerlendireceğiz? Yoksa, -bir süre simgesel olarak bir dönüm noktası olarak gördüğümüz- 24 Ocak 1980'den günümüze kadar olan sürece baktığımızda; seksenlerden günümüze yaşanan krizler acaba bu mevcut yapının, -veya kestirmeden- neoliberal hegemonyanın kırılmasında değil, yeniden ve hatta daha güçlü bir biçimde sürdürülmesinde işlevsel oluyor mu, olmuyor mu? Günümüzde de bu tartışmanın

referanslarıyla- Victoria dönemi liberal anlayıştan Roosevelt'in liberalizmine geçiş; "yeni mutabakat" olarak tartışılan ama aynı zamanda bu anlayışla ortaya çıkan, Keynesyen olarak ifade edilen ve 1945 sonrası dönemin da krize girmesiyle, 1980'lerden itibaren o krizden çıkışı ve kapitalist sistemin sermaye lehine yeni düzenlemeleri içerdiği biçimde gündeme gelen; fakat o yaklaşımı savunanların değil daha sonra onu eleştirecek olanların kullandığı deyimle, "neoliberal" diye ifade edilen yeni bir paradigma değişikliği oldu. Yani aslında bu genellikle şöyle ifade ediliyor: Devlet ve piyasa ilişkilerinde belli bir dönüşümün gündeme gelmesi. Bu, dediğim gibi, kapitalist sistemin dönüştürülmesi anlayışını benimseyenler açısından bile kullanılan bir terminoloji olarak çok yaygın. Ama öbür yandan, devlet-sermaye-emek ilişkileri olarak baktığınız zaman, ne tür değişimleri beraberinde getirdi ya da getirmedi? Dolayısıyla kapitalizm, kriz ve devlet aslında birer anahtar kelime oluyor. Buna bağlı olarak, meseleyi ele aldığınız düzlem, o yaklaşımın hem yönetsel özelliklerini hem de ne tür bir değişim projesi içerdiğini de gündeme getiriyor ya da bunu düşünmemizi sağlıyor.

Neoliberalizm, dediğim gibi, 1980'lerde eleştirel bir siyasal iktisat anlayışıyla meseleye yaklaşanların kullandığı bir terminoloji iken; daha sonra özellikle 21. yüzyılın değişik noktalarında, o anlayışla yapılan uygulamaların yol açtığı ya da aşamadığı sorunlar çerçevesinde bu kez IMF'den başlayarak, çeşitli çevrelerin de kullanmaya başladığı bir terminoloji oldu. Bu da ilginç bir nokta. Biz bu kavramı eleştirel perspektiften çok rahat kullanıyoruz ama 1980'ler ve 1990'lar çerçevesinde o politika sepetini benimseyenlerin kullandığı bir terminoloji olmadığını da hatırlatmakta yarar var. Her kavramın olduğu gibi onun da bir tarihi var elbette. Kavram, bir önceki döneme kıyasla yeni olduğunu ifade eden "neo" ifadesini içeriyor.

Bu tartışmalar sadece tarihsel bir süreci anlamak açısından önemli değil; konunun yeniden ve yeniden tartışılıyor olması aynı zamanda ne kadar çok boyutlu bir kriz sürecinden geçmekte olduğumuzun da göstergesi. Dolayısıyla çarpıcı olan ve herkesin üstünde mutabık kalmış gibi gözüktüğü şey şu: Pandemi dönemleri, özellikle merkez ülkelerin (örneğin 1930'lardaki ve 1970'lerdeki) krizleri,

“SİSTEMİN KENDİNİ YENİLEYEMEDİĞİ, YENİ BİR PARADİGMANIN HENÜZ UFUKTA GÖRÜNMEDİĞİ BİR DÖNEMDEYSEK, ACABA (...) KAPİTALİST MANTIĞIN YARATILAN DEĞERLERE EL KOYMA BİÇİMLERİNİN YAŞAM ÜZERİNDEKİ BOYUNDURUĞUNU KIRACAK BİR DÖNÜŞÜM İÇİN ELVERİŞLİ BİR ORTAMDA, BİR ZAMAN DİLİMİNDE OLABİLİR MİYİZ?”

analiz düzeylerinde; küresel düzeyde, ulus-devlet düzeyinde, -son 60-70 yıllık zaman dilimi içinde bakarsanız- Avrupa Birliği örneği üzerinden, ulus-ötesi düzlemde, hatta zaman zaman da ulus-devlet-altı anlamında bölgesel düzeyde de değişik oluşumları gündeme getirerek tartışıldığını gözlemek mümkün.

Ama bizim gibi dediğimiz, yani Latin Amerika'dan Doğu Asya'ya kapitalist üretim ilişkilerinin ve uluslararası finans piyasalarına bağımlılığın çok belirleyici olduğu coğrafyalarda, örneğin Latin Amerika'ya baktığınızda; krizler hem devletlerin hem de sermayenin yeniden yapılandırılmasını sağlayan kritik bir rol oynayabiliyor. Hele günümüzdeki tartışmaları da hatırlarsanız, enerji, çevre, -en son Rusya'nın Ukrayna'yı işgaline girişmesi ile başlayan süreçte sık sık vurgulanan bir biçimle- gıda, beslenme, barınma krizleri çok boyutlu nitelikler alabiliyor. Üstüne üstlük sadece bizim gibi ülkelerle sınırlı olmayan biçimde pandemi süreci bunu çok belirgin hâle getirdi. Özellikle "yaşanan kriz çok boyutlu" denildiğinde krizin toplumsal

sadece Türkiye ile sınırlı olmayan bir biçimde yapıldığını gözlemek mümkün. Dolayısıyla geldiğimiz noktada acaba daha önceki aşamalardan farklı bir kırılma anında olabilir miyiz, olamaz mıyız? Böyle bakıldığında, belli kriz anları uluslararası kapitalist sisteme ilişkin iki farklı perspektiften, sistemin krizi aşarak daha istikrarlı bir biçimde varlığını sürdürülmesi ve kapitalizmin dönüştürülmesi açılarından ele alındığında, orada sanki bir ortak kesişme noktası var. Özellikle 20. yüzyıla bakıldığında; 1929 büyük bunalımını izleyen ve 1970'lerde 1945 sonrası dünyasının kimisine göre Keynesyen ya da "örgütlü kapitalizm" diye ifade edilen zaman dilimlerinde ortaya çıkan krizler; bir önceki döneme kıyasla önemli değişimleri içerdiği ve bu değişimlerin belli bir kuramsal temellendirmeye de yol açtığı ölçüde yeniden düşündürdüğü, (1960'ların bize getirdiği hâlâ da sık kullanılan Thomas Kuhn'un deyimile) beraberinde bir paradigma değişikliği getirdiği şeklinde yorumlanagelmiş. Kimisine göre 1930'larda da -Britanya

belki tüm küresel coğrafyaları etkiliyor. 1945 ve 1970 dönemlerinde Sovyet blokunun dışta kalması kendine özgü bir şeydi, fakat daha sonra, özellikle 1990'larda Çin dahil tüm coğrafyaları kapsayan; 1940'larda Amerikalıların "tek dünya sistemi/düzeni" dedikleri tasavvurun gerçekleştiği bir süreçte, 2007-2009 yıllarında da yaşanan ve genel olarak "küresel finansal bunalım" olarak ifade edilen bir süreç yaşandı. Normalde 1930'larda ve 1970'lerde yaşananların, deneyimlerinin yanında yeni bir paradigma değişikliğini gündeme getirmesi beklenir. Çarpıcı olan ve sorgulanan hem niye bu krizin nedenlerini önceden öngöremediğiniz hem de (madem gördünüz ve sebeplerini de ortaya kendinizce koydunuz) niye bir paradigma değişikliğinin gündeme gelmediği.

Ama beraberinde şu değişiklik var elbette: Devlet ya da kamu, krizin çözülmesi için sermaye lehine birtakım düzeltmeler yapmaya zorlanıyor. Ve uluslararası finans piyasalarının 1980'lerden itibaren hızla "özgürleştiği" bir ortamda, yani artık sermaye hareketlerini kontrol eden hiçbir mekanizmanın artık kalmadığı bir süreçte -dolayısıyla uluslararası finans piyasalarının aktörlerinin bu krizdeki birikimleri, rolünün sorumluluğu anlaşılmasına rağmen- "too big to fail" [batmasına göz yummak için çok büyük] kavramını getiriyorlar. Bu sermaye birimleri, sistem açısından o kadar kritik öneme sahip ki, onların batmasını göze alırsak bütün sistem çökebilir. Bu sebeple bütün düzenlemeler sermayenin özgürce hareket etmesini, yani ulus devlet sınırlarının ötesinde özgür olabilmelerini temel alarak yapılıyor. Bunun bir maliyeti olduğu için bu maliyeti de yine kamunun üstlenmesi gerekiyor. Fakat bu kez kamunun gelir-gider dengesinin bozulması nedeniyle bunun büyük ölçüde toplumsal sınıfların, yani emeğiyle beyaz ya da mavi yakalı çalışanların sırtına yüklenmesi gerçeği ve bunun yol açtığı bunalımlar var. Bu, Avrupa bölgesinde ve dünyanın başka coğrafyalarında ciddi bir mesele olarak gündeme geliyor. Belki Barış ve Tarık Hocalar kent düzeyinde bu konuları tartışacaklardır; bu konunun, İspanya'dan tutun birçok başka yerde büyük ölçüde yansımaları oluyor. Bizim ülkemizin bu konuda, örneğin

mortgage ve benzeri uygulamaların sınırlı olması gibi nedenlerle ne kadar ayrıştığı ayrı bir tartışma.

2008 sonrası dünyasında krizi, en azından sistemin çökmesini engellemek anlamında çözüyorlar ama tedavi çok sınırlı ve daha pandemi vs. gündeme gelmeden bir tartışmayı başlatıyorlar. 2009 yılında, Financial Times ve benzeri yayınların kapitalizmin geleceğini tartışmaya başladıkları ve dolayısıyla Karl Marx ile onun izini sürenlere ve eleştirel siyasal iktisat geleneği içinde yazıp çizenlere bol miktarda referans verilen kısa bir dönemde; yine eleştirel siyasal iktisat geleneği içinde 2000'li yılların başlarından itibaren neoliberal küreselleşme sürecinin tanımlayıcı bir özelliği olarak finansallaşma kavramı yaygın olarak kullanılıyor. O da eleştirel gelenekten gelenlerin kullandığı bir kavram olmakla birlikte giderek yaygınlaşıyor ve 2009 senesinde bir Financial Times makalesinde şu ifade yer alıyor: "Finansallaşma cinini yeniden şişeye nasıl sokarız?". Yani (soru cevabını da içeriyor) 2008 krizine ilişkin yapılan müdahaleler, kriz yönetim stratejisi ya da yöntemi krizi gerçek anlamda çözemediğine ve çözemeyeceğine göre, aslında krizi aşmak için bu finansallaşmayı denetim altına almamız lazım. Deniyor ki, pandemi koşulları gelirse, bu belki mümkün olur. Sene 2009. Aradan 10 yıldan biraz fazla zaman geçti, pandemi geldi. O anlamda değişen bir şey yok. Evet, batı ülkelerinin birçoğunda, değişik isimler altında farklı müdahale biçimleri yine geldi; sadece bankalara ya da finans kurumlarına değil, bu kez çalışan kesimlere, kapanan iş yerlerinde, -güvencesiz çalışanları dışarıda bırakarak da olsa- örgütlü kesimde güvenceli çalışanlara yönelik birtakım kurtarma programları ve kaynak aktarma mekanizmaları geldi. Fakat bu durum uluslararası finans piyasalarına ilişkin herhangi bir düzenlemeyi beraberinde getirmemekle beraber, gerekirse sermaye hareketlerine de geçici olarak sınırlı bir biçimde kontrol mekanizmalarının getirilebileceğini gösterdi. Aynı zamanda, aslında 1980'lerde başlayan ve 2008'den sonra çok belirgin hâle gelen süreçte ortaya çıkan gelir dağılımı bozukluklarını vurgulamak için ve herkesin diline pelesenk olan ve %99'a karşı %1 olarak ifade edilen

tablo karşısında, gerekirse servet vergisinin bile düşünülebileceği söylendi. Bunu kim söylüyor? Bunun izlerini, sermaye düzeninin krizden çıkması arayışı içinde bulunan İMF ve Dünya Bankası çevresinden ya da o bünyede yapılan birtakım teorik çalışmalarda görebiliyorsunuz. Bu, benimsenmiş ve uygulanıyor olduğu anlamına gelmiyor ama tartışma gündemine gelebiliyor.

Belli bir akademik çevrenin kullandığı terminolojiyle "başka tür bir kapitalizm"i mümkün ve gerekli gören bir söylem ve geliştirilmeye çalışılan kavramlar var. Ama bunu söylerken de 1980 öncesi tür bir kapitalizme dönüşü ifade etmediklerinin, onu amaçlamadıklarının altını çizmekten geri durmuyorlar. Peki neyi amaçlıyorsunuz? Burada bahsedilen, sadece sermaye lehine davranmak ya da sadece onları kurtarmak değil. Daha kapsayıcı şekilde, hem emek dünyasına ve özellikle bu bozulmuş gelir dağılımına müdahil olacak hem de zora düşen sermaye gruplarını kurtarmak karşılığında belli amaçlara yöneltmek. Örneğin çevre krizine ilişkin belli sorumluluklar yüklenmelerini sağlamak, (pandemi döneminde çok belirgin hâle geldiği biçimiyle) güvencesiz çalışanlara ilişkin düzenlemeleri tartışmak, vatandaşlık geliri gibi uygulamaları gündeme getirmek için en azından düşünmeye başlamak.

Bütün bunlar yaşanırken çok enteresan başka bir şey daha geliyor gündeme: Sadece sol diyebileceğimiz ("sol"u çok gevşek kullanıyorum) çevreler ile sınırlı olmayan bir biçimde 2009'da Marx referans ise, 2019'dan bu yana bir başka önemli 20. yüzyıl Marksisti Antonio Gramsci, özellikle kriz tanımıyla, herkesin dilinde. Bildiğiniz üzere kriz, eskinin can çekiştiği ancak yenisinin henüz doğmadığı, türlü çeşitli marazi belirtilerin ortaya çıktığı bir ara dönemdir. Dolayısıyla bu "marazi" -İngilizcesiyle "morbid symptoms"- olarak ifade ettikleri şey, şunu da gündeme getirmiş durumda: Sistemin kendini yenileyemediği, yeni bir paradigmanın henüz ufukta görünmediği bir dönemdeyse, acaba sistemin daha temelden bir eleştirisine bağlı olarak kapitalist mantığın yaratılan değerlere el koyma biçimlerinin yaşam üzerindeki boyunduruğunu kırarak bir dönüşüm için elverişli bir



ortamda, bir zaman diliminde olabilir miyiz? Bu anlamda da yaşanan bu çok boyutlu ve sürüncemede kalmış gibi gözükten kriz süreci bize ileriye dönük, en azından gelecek kuşaklar açısından daha ümit verici, daha aydınlanmacı bir toplumsal geleceği, daha kamucu (*devlet* bilinçli olarak kullanılmıyor, onun için *kamucu* diyorum) bir anlayışla tasavvur etme şansı veriyor mu?

Bununla ilgili epey tartışılıyor ama hatırlanması gereken şeylerden biri krizin sadece ekonomik olmadığı, farklı ülkelerde farklı siyasal krizlere de neden olduğu ve (biz bunu 40 küsur yıldır yaşıyoruz ama farklı ülkelerdeki deneyimler farklı olabiliyor) siyasi rejim değişikliklerini gündeme getirmeden de yaşanabildiği. Diğer bir deyişle, 1980'lerden itibaren ve günümüzde de, emek-sermaye arasındaki dengenin ve sermaye lehine emeğin baskı altına alınmasının, mutlaka bir rejim değişikliğine ya da -bir zamanlar olduğu gibi- askeri diktaya vs. gerek olmadan yaşandığı örnekler de var. Dolayısıyla sık kullanılan, bizim Türkiye'deki tartışmalara da yansıyan ve "rejimlerin otoriterleşmesi" olarak ifade edilen olgu neoliberalizme için ise; bunu sadece ve sadece bir rejim sorunsalı ile sınırlamadan, eleştirel geleneğin devlet kuramı çerçevesinde önemli bir kavramı olan devlet biçimi değişikliğini de beraberinde getirip getirmeyeceği şeklinde düşünebilir miyiz? Öyle olursa, bu sefer bence önemli bir şey oluyor: Eğer bir siyasal krizden, bir devlet krizinden söz ediyorsanız, aynı zamanda Gramsci'nin deyişiyle bir "organik kriz"den, yani bir egemenlik krizinden söz eder konumda olabilirsiniz. Eğer böyleyse, zaten kriz niteliksel bir şey oluyor, konjonktürel bir şey olmaktan çıkıyor. Kriz diye ifade ettiğiniz şey şimdi öyle bir ara dönemse, aynı zamanda da konjonktürel olmaktan çıkıp yapısal bir özellik de kazanmış olabilir mi? Soru işaretleri bunlar, böyledir demek değil. Burada farklı pozisyonlar yok değil tabii ama -2008 sonrasında da benzer tartışmaların yapıldığı ve fazla da bir yere gitmediği, yani neoliberal

hegemonyanın büyük ölçüde varlığını sürdürdüğü de hatırlanacak olursa-bugünden erken kestirim yapmak kolay değil. Dolayısıyla tartışma devam ediyor: Neoliberalizm can mı çekiyor? Sonu mu geldi? Onun bir tanımlayıcı özelliği küreselleşme ise, küreselleşmeden gidiş mi var? Bu gibi tartışmalarda da bol miktarda İngilizce olarak "de-" lafı kullanılıyor; *de-globalization*, *de-financilisation* acaba gündemde midir, değil midir? Az önce gönderme yaptığım, ismi şu an önemli olmayan Financial Times yazarının tabiriyle, acaba finansallaşma cininin tekrar şişeye sokulabilmesi ile ilgili tartışmalar yeniden güncellik kazanabilecek mi?

G. A. S. Aslında can alıcı bir noktada durduğunuzu düşünüyorum. Yani kendi çıkarsamama göre aslında sizin soru şeklinde ifade ettiğiniz şeyler, sanki bir anlamda ideolojik bir beklenti içerisinde olmamız gerektiğine dair bir alt metin de içeriyor. Bu sadece benimle ilgili değil de, sizin de söyleminizin bir alt metni var gibi duruyor. Yani sorunun çok daha ötesinde olduğunu görüyorum, en azından anlıyorum. Belki buna ilave bir tartışma yürütmek iyi olabilir. Yani eğer gerçekten bu ciddi anlamda hegemonik bir sıçramaya ya da bir iflasa doğru gidiyorsa; siyasi hegemonyanın iflasi, yeni bir devlet yapısı, kamu ve toplumsal ilişkileri de içerecek biçimde yeni bir paradigmaya doğru evriliyorsa, bunun hangi içerikte tahayyül edilmesi gerektiğine dair de biraz daha egzersiz yapılması, içeriğinin doldurulması gerekiyor, diye düşünüyorum. Yani teşhiste uzlaşıyoruz ama bunu aştığımız zaman bu hegemonyaya başat yeni bir toplumsallık inşası söz konusu olduğunda bunun içinin nasıl doldurulması gerektiğine dair de siyasi bir programa ihtiyacımız var gibi duruyor.

Çok teşekkür ediyorum hocam. Barış Hocam'a söz vereyim. Hocamın bıraktığı yerden mi yoksa yeni, bağımsız bir pencere açıp oradan mı devam edeceksiniz? Barış Hocam, merakla bekliyoruz.

M. Barış Kuymulu: Teşekkürler Güven Hocam, aslında vakit el verdiği ölçüde ikisini de yapmaya çalışacağım. Unutmadan nazik davetinize çok teşekkür ederim, burada olmak benim için büyük bir keyif.

Galip Hocam ağızınıza sağlık, sizin belirlediğiniz noktalar üzerinden hareketle ben tartışmayı siyasal ekoloji tarafına çekmek istiyorum. Galip Hocam kapitalist kriz eksenini etrafında tartışmayı başlattı. Benim için en can alıcı noktalardan bir tanesi Galip Hoca'nın vurguladığı krizlerin ilişkisel noktası oldu, çünkü artık kapitalizme doğrudan doğruya karşı olmayanların nezdinde dahi sürdürülebilirliği konusunda ciddi bir endişe var. Bunu birkaç noktada görebiliyoruz. En kolay, en göze görünür biçimi iklim değişikliği üzerinden ekolojik süreçlerle alakalı ciddi bir sıkıntı olması. Minimum % 3 büyüyen küresel ekonominin daha ne kadar bu şekilde büyüebileceği, kürenin bunun ne kadar kaldırabileceği konusunda endişeler var. Kentleşmeyi bunun bir parçası olarak, yani doğanın bizim dışımızda geri kalan kısmını bir şekilde metabolize ettiğimiz bir süreç olarak düşünürsek; endüstrileşmenin ve kentleşmenin ne kadar sürdürüleceğine dair ciddi sıkıntılar var. Kent hakkı kavramı tabii ki 1968'de Lefebvre tarafından ortaya atıldı ama neredeyse 25 sene tartışılmaz iken, 90'larda özellikle Brezilya toplumsal kentsel mücadelelerinin ciddi şekilde örgütlenmesi için kullanıldı; Dünya Toplumsal Forumu gibi alternatif küreselleşmeci organizasyonların bir araya geldiği yerde giderek daha fazla konuşulan bir şeyken, 2003 ile beraber doğrudan doğruya Birleşmiş Milletler örgütlerinin, küresel sermayenin, devlet insanların davet edildiği Dünya Kent Forumu'nda tartışılmaya başlandı ve yanlış hatırlamıyorsam "Kent Hakkı" 2008-2010 yıllarında ana tema oldu. Kentleşme sıkıntısı, yoksulluğun kentleşmesi, kentleşmenin küreselleşmesi ile beraber iklim değişikliği tartışması tabii ki çok aşına olduğumuz liberal lügattan tartışıldı. Herkesin, en fakirin

dahi kent hakkı olduğuna, hep beraber aynı gemide olduğumuza ve bunlara hep beraber bir çözüm bulunması gerektiğine dair yükselen tartışmayı rahatlıkla kapitalist sınıfın ve kapitalizmi destekleyen kesimlerin anksiyetesinin dışı vurumu olarak okumak mümkün. Ben iklim değişikliği üzerinden yürütülen tartışmayı ancak; siyasal iktisadi çevre diye ötelenen, aslında doğanın geri kalanıyla kurduğumuz ilişkinin bir betimlemesi olan siyasal ekoloji ile beraber belirli gerçekçi noktalara doğru taşıyabileceğimizi düşünüyorum. Bir türlü geçmek bilmeyen kriz, 2007'de finansal kriz olarak başladı. Galip Hocam'ın da dediği gibi sistemin, en azından sermayenin yerle yeksan olması engellendi. Fakat bundan bir çıkış olduğunu söylemek çok güç ve bir paradigma değişikliği de beraberinde gelmiş durumda değil.

Kapitalist krizi emekle beraber düşündüğümüz zaman, emeğin çok boyutlu bir yeniden üretim krizini beraberinde getirdiğini görüyoruz. Bunu, son iki senemizi göz önüne alarak pandemi çerçevesinde düşünmeye çalışacağım. Burada işimize yarayacak kuramlardan bir tanesi, doğayı verili, ebedi ve bizim dışımızda bir varlık olarak düşünen Avrupa geleneği; daha spesifik ve güncel olarak Neil Smith'in "burjuva ideolojisi" dediği şey olabilir. Bunun tersine belirli toplumsal süreçler dahilinde doğanın üretildiği basit tezi üzerinden gideceğim. Aslında Neil Smith bunu Lefebvre'in "mekânın üretimi" kuramından alıyor; Lefebvre bunu "toplumsal mekân toplumsal olarak üretilir" basitliğinde söylemişti. Lefebvre çok basit çıkarımlara doğrudan doğruya gitmez genelde, bu anlamda pek tipik olmadığı üzere bununla birlikte doğanın ölümünü de ilan etti. Dolayısıyla toplumsal mekân doğanın yerine, doğadan yer çalarak üretilen bir şey olarak ele alındı. Neil Smith "doğanın üretimi" tezini tam da işte bu kör nokta üzerine oturttu. En geniş anlamında doğa, farklı üretim biçimlerinde farklı doğalar şeklinde üretiliyor. Çok şematik şekilde ele almak gerekirse; en basit, konservatif hesaplama zamanımızın yüzde 90'ını geçirdiğimiz avcı-toplayıcılığın doğasıyla, 12.000 yıl evvelki neolitik devirde tarıma geçişin beraberinde getirdiği doğa birbirinin aynısı değil. Burada durumu Marx'ın Grundriss'e

söylediği "emek doğayı temellük etme sürecidir" sözü en saf hâliyle anlatır. Yani doğayla ilişkiye girmeden herhangi bir şekilde kullanım değeri üretmiyoruz. Doğanın geri kalanıyla girdiğimiz ilişki kullanım değeri de üretiyor, insanın doğası diyebileceğimiz insanın türünün ne olduğuna dair bir formu da üretiyor ve doğanın geri kalanını da üretiyor. Doğanın geri kalanını üretmeden, insanın kendini üretmesinden ve kullanım değeri üretilmesinden değişim için üretime geçtiğimizde de, tabii ki bu bir meta üretim sistemine kadar geliyor.

Peki doğayı ne şekillerde üretiyoruz? Neolitik devrimden sonra en basitinden kent-kır ayrımının oluşması, ilk şehir devletinin, imparatorlukların, devlet formunun ortaya çıkması, bunların hepsini bu sosyo-ekolojik süreç içerisinde görebiliriz. Doğanın üretimi tezinin kıymeti benim için iki noktada var. Basitçe insanların doğal kaynakları farklı biçimlerde kullanması, zaman içerisinde veya insanın -moda deyimlerle- artan ekolojik ayak izi kapsamlarında doğaya verdiği zararın derinleşmesinden ziyade; doğaya hakim üretim biçimleri ve bağlantılı maddi pratikler dahilinde üretmesinin sonucu olarak kavramsallaştırdığımızda, doğa insana dışsal belli bir sabitlik değil, insanın devamını sağlayan maddi pratiklerin hem olmazsa olmaz ön koşulu hem de pratiklerin bir ürünü olarak karşımıza çıkıyor. Dolayısıyla burjuva ideolojisinin en bilinen formu insanın doğaya verdiği zarar, hepimizin bu

bir doğaya verdiği zarardan ziyade; doğanın üretiminde belirli hakim sınıfların yürüttüğü, yön verdiği geniş çaplı bir süreçten bahsediyoruz. Günümüz koşullarında bunu düşündüğünüz zaman tabii ki başat olan, üretim, birikim ve sermayenin dolaşım süreçleri oluyor. Dolayısıyla bu bize hangi sınıflar adına, hangi sınıfların pahasına, hangi siyasal, iktisadi pratikler dahilinde doğa üretiliyor, sorusunu sorduruyor.

Peki pandemiye yol açan bir ekolojik ürün olan virüs başımıza dışarıdan gelmiş bir şey değilse, toplumsal pratiklerinin bir ürünü ise hangi toplumsal pratiklerinin ürünüdür? Yani bu noktada Covid'in de verili değil, toplumsal bir ürün olduğunu anlamamız gerekiyor. Tarihsel olarak baktığımızda bunun zaten gümbür gümbür gelmekte olan bir şey olduğunu görüyoruz. Sars-CoV-2 virüsü vahşi hayvanlardan insana geçen zoonotik tabir edilen ilk virüs değil. 1994'te Avustralya'da Hendra, 1999'da Malezya'da Nipah virüsleri ortaya çıkıyor. Daha geniş çaplı bildiğimiz 2002 Sars, 2013 Mers zoonotik virüslerinin de son 25 sene dahilinde sürekli olarak aralıklarının kısalarak ve şiddetinin artarak geldiğini görüyoruz. Demek ki bir düzen içerisinde yaptığımız iktisadi ve siyasal ekolojik tercihlerin bu tarafa doğru giderek bu sonucu ortaya çıkardığını görebiliyoruz. 94'ten bu yana ele aldım ben konuyu, yani bu süreçte küreselleşme tartışmalarının da popülerleşmesi; Galip Hoca'nın da dediği gibi, artık kutupsuz dünya

“BÜTÜN BUNLARI DOĞANIN GERİ KALANIYLA GİRDİĞİMİZ İLİŞKİLER İÇERİSİNDE DÜŞÜNÜRSEK, EMEĞİN YENİDEN ÜRETİMİNİN SİYASAL EKOLOJİSİNİ KRİZLERİN İLİŞKİSEL BİRLİĞİ DAHİLİNDE DÜŞÜNMEMİZ ÇOK ELZEM”

konuda yapması gerekenler gibi liberal çevreciliğin günümüzde de popüler ettiği çevrecil doğa tartışmasının sürekli etrafında dönmek zorunda kaldığı insan-doğa ikiliği bu paradigma içerisinde kırılıyor. Bunu, üretim süreciyle bir ortak doğanın, insanın ve toplumsal formların üretildiği bütüncül bir yere koyabiliyoruz. Dolayısıyla sınıfsız, soyut insanın toplum dışı ebedi verili soyut

veya tek düzen anlamında, kapitalist düzenin içerisinde bunların üretilmiş olması çok kritik. Yani kapitalist doğa üretiminin iki tane başat süreci varsa biri endüstrileşme, diğeri kentleşmedir. Küreselleşme dediğimiz şey de zaten bu iki sürecin kürenin orasına burasına dağılmasından ve hegemonik hâle gelmesinden başka bir şey değil; hem üretim sermayesi Güney Asya'dan

Latin Amerika'ya kadar küreselleşti hem de bununla beraber (Lefebvre'in Kentisel Devrim kitabında anlattığı üzere) kentleşmenin ortaya çıkarttığı problemler endüstriyel kapitalizme hasır altı edilmekten fazla bir şey olarak ortaya çıkmaya başladı. Yani üretim sermayesinin küreselleşmesiyle kentleşmenin kendisi küreselleşti.

Küresel kapitalist kentleşme süreçlerini, sermayenin küresel dolaşım kapsayıcılığı ile hızını ve bunların sürekli olarak yoğunluğunun artmasını, yaşam alanları tahribatı ile canlı hayvan üretim ve tüketim pazarları gibi toplumsal ve ekonomik süreçleri Covid'in ortaya çıkış sebepleri olarak görebiliyoruz. Tabii sadece Covid değil; DNA biyo-teknolojisi, genetik, metalaşma, canlı organizma klonlama ve yapay zeka alanlarındaki teknolojik gelişmelerle üretimimiz, yeni kendimizi nasıl ürettiğimiz gibi doğanın geri kalanıyla nasıl dolayım olarak üretim yaptığımız konuları eleştirel bir şekilde düşünmeye muhtaç bir hâle geliyor. Burada, sermayenin biyo-çeşitliliğinin artmasından da bahsedebiliriz. Yani giderek daha fazla sayıda bitki ve hayvan türünün ve yaşamının kapitalist üretim ve tüketim döngüsüne hapsolmesi; belirli türlerin tamamen bizim ihtiyaçlarımız dahilinde üretilmesi, yeniden üretilmesi ve tüketilmesi ile henüz bu döngü dışında olanların da daralan yaşam alanlarına sıkışması Covid'in ortaya çıkışıyla ilişkili olarak bahsedebileceğimiz süreçler. Dolayısıyla Covid'i sermaye birikiminin, dolaşım süreçlerinin bir sonucu olarak düşünürsek ve yayılımına karşı alınan önlemlerin ne şekilde gerçekleştiğine bakarsak; siyasal ekolojik tartışmaları, doğanın kapitalist doğa üretimi tartışmaları bizi doğrudan doğruya bir coğrafi ölçek tartışmasına getiriyor. Bu da coğrafi ölçek ile sermaye birikimi ve dolaşımı süreçlerinin görece olarak mekânlar arasında kurduğu ilişkiler üzerinden akan, biriken, dolaşan, sermayenin toplumsal farkları organize etmek için ortaya çıkarttığı belirli formlardan ibaret aslında.

Fakat coğrafi ölçek dediğimiz şey son derece kaygan yapıda. Yerel ölçekte virüsün ilk ortaya çıktığı düşünülen yer olan Wuhan pazarı aslında bir uluslararası pazar. Yani kayganlıkla kastettiğim; yerelin, şehrin, ulusalın, bölgenin küreden küçüklüğü gibi bir

ölçek anlayışı değil, tam da küreseli kuran ilişkiselliğinin en küçük ölçekte bile takip edilebildiği coğrafi formlar olarak coğrafi ölçekten bahsediyorum. Wuhan uluslararası bir canlı hayvan, aynı zamanda bir dondurulmuş gıda pazarı, ihracat var. Kentisel ölçekte baktığımız zaman Wuhan şehrindeki Wuhan pazarı zaten müthiş bir endüstriyel merkez ve ticaret merkezi. Türkiye'nin 2019 gayrisafi yıllık hasılasının üçte biri kadar hasılası olan ve Çin'in en büyük 11. kentinden bahsediyoruz. Ve tabii ki küresel dağıtım noktaları olan Pekin ve Shanghai ile doğrudan doğruya bağlantılı. New York Times aslında virüsün yayılımını gösteren çok güzel interaktif bir harita yayınlamıştı. Orada Wuhan pazarından Wuhan'a ve oradan kentin ticari ekonomik ilişkileriyle doğrudan doğruya ulus ötesi ölçekte yayıldığı yerlere baktığımız zaman Tokyo, Seul, Taipei, Hong Kong ve Bangkok'u görüyoruz. Buralardan daha sonra küresel üretim ve ticaret merkezlerine dağılıyor. Covid kapitalist doğa üretiminin bir sonucu olarak düşünülürse, yayılımı, yani pandemikleşmesi de tamamen sermaye birikimi ve dolaşımının ürettiği hatlar ve ölçekler üzerinden gerçekleşti: Bedenden haneye, haneden kente, ulus-devlet ölçeğinden küresel ölçeğe takip edebiliriz.

Bu şekilde neredeyse bir ölçek atlaması ile yayılımı çok kısa zamanda gerçekleşti ve alınan önlemleri düşündüğümüz zaman da yine süreçte yeniden üretilen ölçeklerin bütün anlamının, fonksiyonunun ve dolayısıyla toplumsal tecrübesinin değişimini görüyoruz. Burada en kritik şeyler tabii ki; doğrudan hastalığın hayati tehdit oluşturduğu beden ölçeğinin tecrübesi ve onun ciddi şekilde değişmesi, sosyal mesafe, bedensel iletişimin adı konulmamış yüz okumaya dayalı taraflarını bertaraf eden maske. Bunlar bizim bedensel tecrübelerimizin ve dolayısıyla beden ölçeğinin yeniden üretimi olarak düşünülebilir. Bir barınma mekânı olarak -burada sınıfsal asimetrinin altını çizerek- bedenlerin evlere kapanmasıyla, kente atfettiğimiz yeniden üretim fonksiyonlarının eve sıkışmasıyla hem hane ölçeğinin hem de kent ölçeğinin tecrübesi doğrudan doğruya değişti. Uzaktan çalışmayla özellikle profesyonel orta sınıflar için

evin bir çalışma mekânı hâline gelmesi, toplumsal yeniden üretimin en önemli fonksiyonlarından bir tanesi olan eğitimin eve yeniden dahil olması buna örnek verilebilir. Elbette hane ölçeğini ve bizim tecrübemizi dönüştürmeden bunları yapması mümkün değildi. Tabii ki sınıfsal olarak asimetrik olmasının bir sebebi de daha çok orta sınıfların, uzaktan çalışan profesyonel sınıfların bunu yapabilmesinin temel koşulunun işçi sınıfının, belirli sektörlerin eve girememesi. Boşaltılmayan üretim alanları, özellikle bizim ülkede hiçbir zaman durmayan inşaat faaliyetleri, şantiyeler, madencilik faaliyetleri, hep emeğin yeniden üretiminin aynı siyasal ekolojisi olarak düşünülebilir. Bu yeniden ölçeklenmeyi sınıfsal bağlamda asimetrik olarak düşünmemiz gerekiyor, diye düşünüyorum. Elbette burada Güven Hocam'ın söylediği gibi bitmiş bir süreçten bahsetmiyoruz. Hatta yeni bir dalganın geliyor olduğu, eylül ve ekim aylarında tekrar bir takım sıkıntılar yaşayabileceğimizi ön görmemiz şu an için mümkün. Yoğun olarak yaşanan Covid, bedensel korunma, eve kapanma, hatta ülkeler arası giriş çıkışların kapanması gibi kapanma siyasetiyle beraber konut, hane ve bunun tecrübesi inanılmaz bir şekilde dönüştü. Dediğim gibi haneye girip kazanamayan sınıfların tecrübesini de etik olarak kapsamaya çalışıyorum. Süreçte, ciddi bir şekilde, sosyalleşmeden eğitime ve sağlık sektörünün yönetimine değişik fonksiyonlarda emeğin yeniden üretiminin krizi söz konusu oldu.

Barınma aslında emeğin yeniden üretiminin en temel ve en son vazgeçilecek ihtiyaçlarından biri. Covid ile hane ölçeğinin anlamının, tecrübesinin sınıfsal simetrik düzeyde değişmesi bir niteliksel dönüşüm olarak düşünülürse; Covid'in keskinleştirdiği 2007 finansal küresel krizi Türkiye'de 2013'te Fed'in faiz kararıyla aslında mekânlaştı ve 2018 sonrasında artık iktidarın bile inkâr edemediği bir noktaya geldi. Emeğin yeniden yönetimini doğrudan krize sokan önemli hadiselerden bir tanesi oldu. Enflasyon ve özellikle konut sektörünün % 100 -130 gibi hesaplanan yıllık enflasyon oranlarından da fazla artmasıyla beraber öğrencilerin deyişle söylemek gerekirse "barınmıyoruz" durumu söz konusu oldu. Yani emeğin yeniden üretiminin



krizinin altını, -krizlerin ilişkiselliği dahilinde düşünürsek- hayat pahalılığı ile ulaşılamayan ihtiyaçlar ve özellikle ciddi bir konut krizi kazıyor. Ama bunu sadece Covid'e bağlı görerek, başımıza böyle bir şey geldi, bundan dolayı bu hâldeyiz ama çıkacağız, diyebileceğimiz bir durum değil. Emeğin yeniden üretiminin siyasal ekolojisinden bahsederken ifade ettiğim gibi gerçekten geniş anlamda, İstanbul'un kentleşmesinin siyasal ekonomisinde bile görebileceğimiz emeğin yeniden üretime sürekli bir tehdit hâli söz konusu: Kuzey ormanları, -umarım hayata geçmeyecek ama planlanması bile bize bir şey anlatıyor- Kanal İstanbul, su kaynakları, vs. Kentin emek veren, ücretli çalışan kesimi için emeğin yeniden üretimi fonksiyonunu yerine getiremeyecek süreçlerin içinde bulunması ve bunun küresel kentleşmenin bir parçası olması, bunu sadece spesifik bir yerle sınırlı olarak görmüyor olmamız manidar. Bütün bunları doğanın geri kalanıyla girdiğimiz ilişkiler içerisinde düşünürsek, emeğin yeniden üretiminin siyasal ekolojisini krizlerin ilişkisel birliği dahilinde düşünmemiz çok elzem, diye düşünüyorum. Teşekkür ederim dinlediğiniz için.

G. A. S. Çok teşekkürler Barış Hocam. Anlattıklarınızdan epey not aldım. Birkaç cümleyle ne anladığımı ifade etmem gerekirse: Özellikle Galip Hocam'ın anlattığı kapitalizmin krizleriyle ekolojik krizler arasındaki ilişkiyi yeniden örmenin gerekliliği üzerinden güzel bir konuşma oldu. Bunun siyasal ekolojinin teorik çerçevesiyle yapılmasının gerekliliğine dair önemli bir tartışmayı açmış oldunuz. Benim için çok daha uyarıcı olan coğrafi hatlar ve ölçekler meselesiydi ve bunlar arasındaki mütemadi geçirgenlik. Ölçek sözcüğü bizim meslekten insanlar için herhalde çok daha fazla şey ifade ediyor, yani böyle soyut bir şey değil aslında. Hakikaten bunun karşılığını kendi mesleki pratiğimiz içinde rahatlıkla bulabiliyoruz.

Dolayısıyla benim için çok önemli oldu. Bu tartışmanın ardından, belki beden meselesine biraz daha dönmek iyi olabilir. Emeğin yeniden üretiminin eve hapsedilmesi ama eve hapsedilemeyen sınıflar için ne anlama geldiğine dair bir tahlilde bulundunuz, lakin ben yine beyaz yakalılar için de bunun biraz daha açılması gerektiğini düşünüyorum. Yine mesleki şovenizm yapayım, eve hapsedilen yani bu büyük kapamanın öznesi hâline gelen mimar dostlarıma içine düşürüldüğü duruma dair biraz daha tahlile ihtiyaç olduğunu ve onların emeğin yeniden üretimi süreci içerisinde daha iyi konumlandırılması gerektiğini düşünüyorum. Çok teşekkürler hocam.

Üçüncü konuşmacımız Tarık Şengül. Bakalım Tarık Hocamız bütün bu açılan izlek sonrasında bizi nereye götürecektir.

H. Tarık Şengül: Önceki konuşmaları dinlerken şunu bir kez daha fark ettim; ortada trajik bir durum var. Galip Yalman krizle başışladı, sonra Barış krize yeni boyutlar ekledi. Ben de kriz meselesine eklemeler yapacağım. Marksist bir çerçeveden günümüz dünyasına bakan insanlar için galiba kriz üzerinden konuşmak biraz kaçınılmaz hâle geldi. Ben burada iç içe geçmiş krizlerden söz edeceğim. Ancak konuşmam bu krizlerden biri olan demokrasi krizine ve ardından da bu süreçlerin ihmal edildiğini düşündüğüm zamansallık boyutuna işaret edeceğim. Konuşmamın merkezine biraz uzmanlık alanım biraz da son dönemdeki merkezilikleri nedeniyle kentleri koyacağım.

Ben içinde bulunduğumuz dünyanın krizlerini birbiriyle ilişkili beşli bir set olarak görüyorum. İlişkisellik [intersectionality] içinde birbirini tetikleyen, iç içe geçmiş 5 boyutlu kriz ya da krizlerden söz ediyoruz. Bir başka anlatımla, bugünün dünyasının kriz hâli dikkatli biçimde irdelendiğinde görüyoruz ki aslında birbirini tetikleyerek giderek genelleşen ve süreklilik kazanan beş boyutlu bir krizle karşı karşıyayız.

Birinci kriz alanı ekonominin ve özellikle finansallaşmanın krizi ve üzerine

çok tartışma yapılan bir konu oldu. Burada da tartışıldı. İkinci olarak kentsel yapılı çevreyi de ayırmadan, ekolojik krize işaret etmek istiyorum. Üçüncü alan ekonomik krizle de yakından ilişkili olmakla birlikte toplumsal refah ya da toplumsal yeniden üretimin krizi olarak işaretlenebilir. Dördüncü temel kriz alanı sınırların aşınması ve mülteci sorunları üzerinden tanımlanıyor.

Bugün Türkiye'de topluma en önemli sorunumuzun ne olduğu sorulduğunda, önce ekonomi ardından mülteciler deniliyor. Dahası bu Türkiye'ye özgü de değil, Batıda da mülteciler dışarıdan gelip mutluluğumuzu çalanlar olarak görülüyor. Bir parantez açayım; hareketlilik meselesinde, mülteci meselesinden daha derin bir biçimde finansal hareketlerin, paranın, kaynakların vs. akışkanlığı toplumlar tarafından aynı derecede dert edilmiyor ya da dolaylımlı ifade buluyor. Örneğin kimse paranın ya da yatırımın gelmesini dert etmiyor ama o kaynakların izini sürerek gelen göçmenleri ya da mültecileri dert ediyor.

Bir kez daha altını çizmek istiyorum bu krizler birbirini tetikleyerek çalışıyor. Örneğin ekolojik kriz, gıdaya ya da suya erişim sorunu yarattığı ölçüde ya da ekonomik kriz insanların geçim ekonomisini tahrip ettiğinde, savaşları da ekleyerek, büyük göç hareketlerini tetikliyor ve bir mülteci krizine dönüşüyor. Ya da pandemide olduğu gibi ekolojik boyutları olan, öne çıkan bir kriz kapanmayı getirdiği ölçüde ekonomik krizi ve de toplumsal refah krizini tetikledi. İkinci olarak altı çizilmesi gereken krizlerin akut olmaktan çıkıp bir süreklilik kazanması ve kronik hâle gelmesidir! Artık kriz bir sürekli durum ve bu nedenle krizin aşıldığı normal zamanların artık geçmişte kaldığını da görmek zorundayız.

Bu boyutun siyaseten tespiti şu açıdan önemli; toplumsal yaşamı artık normal koşullar değil kriz koşulları çerçevesiyle. Sürekli krizler içinde yaşamaya başlayınca ister istemez bir demokrasi ve yönetim krizi de kendini dayatıyor. Çünkü her şey kriz

ve olağanüstülük olarak algılandığında siyasal alanda hâkim eğilim durumun istisnailiği üzerinden demokratik süreçleri bir lüks olarak tanımlıyor ve sıkıştığı her noktada istisnalarla yönetmeye başlıyor. Sıkışma genel bir durum olunca da istisna hâli süreklilik kazanıyor. Demokratik süreçlerin işletilmesi ironik

de çok geniş bir kesim destekledi. Dolayısıyla bu karmaşık kriz ortamlarını basitçe sermaye emek çelişkisi etrafında kavramsallaştırmak ve anlamak her zaman kolay değil. Bu noktada böylesi karmaşık bir kriz(ler) ortamını nasıl kavramsallaştırmalıyız sorusu önemli bir görev olarak önümüzde duruyor.

“GEÇMİŞTEKİ KRİZLERDEN FARKLI, BİRBİRİNİ SÜREKLİ TETİKLEYEN BİR KRİZLER SİLSİLESİ İLE KARŞI KARŞIYA OLDUĞUMUZ DA BİR GERÇEK. (...) İÇİNDE YAŞADIĞIMIZ DÜNYANIN MEKÂNSALLIĞINI VE ZAMANSALLIĞINI YENİDEN DÜŞÜNMEMİZ GEREKİYOR”

biçimde istisnai durum hâline geliyor. Türkiye’de olağanüstülük dendiği zaman ilk askıya alınan şeyin demokrasi olmasına alıştık. Ama bu uygulamalar giderek yaşamımızın her alanına hakim hâle gelmeye başlıyor. Büyük ölçekli yatırımların çevre tahribatı ayan beyan bir durumken, tam da bu yatırımlara ÇED istisnası, muhafiyeti getiriliyor. Niçin diyorsun? *Time is Money*; zaman kaybediyoruz diyor. Burada krizle ilişkili bir nokta başta ekonomi olmak üzere süreçlerin teknolojinin de sağladığı olanaklarla hız kazanmış olması. O nedenle hızlı karar alma özellikle kriz ortamında geride kalmamak adına da önemli hâle gelmiş bulunuyor. Barış’ın siyasal ekoloji dediği mesele ile de biraz ilişkilendirerek söyleyeyim; hızlı karar alma süreçleri, kriz ya da olağanüstülük dediğiniz zaman bir biçimde istisna durumlarını yaratmaya başlıyor. Ama daha beteri istisna, kural olmaya başlıyor. Türkiye’de olduğu kadar batılı demokrasiler dediğimiz ülkelerde de!

Agamben pandemiye ilişkin bu durumu iyi formüle edemediği için çakıldı. Ama şu da bir gerçek, pandemide demokrasinin askıya alınmasını biz talep ettik. Yeniden üretim meselesi çerçevesinde kriz bu derece kronik hâle gelince, demokrasiyi askıya alma meselesi basitçe ve sadece sermaye sınıfının ya da sermaye sınıfıyla ilişki içinde devletin vs. önceliği olarak kalmıyor. Birçok ülkede geçtiğimiz dönemde mültecilere ateş açılmasına kadar giden sert önemleri, çalışan sınıfların içinden

Öte yandan demokrasi ve demokrasinin askıya alınması meselesiyle paralel giden bir yönetememe meselesi de var. Çünkü bu kadar büyük krizleri kronik olarak yaşıyorsanız, krizler tekrarlamaya başlıyorsa ve (Covid, ekonomi, mülteci, yeniden üretim alanı ve insanların krizleri daha derin bir psikoloji ile yaşamaları gibi konular) iç içe geçiyorsa, birbirini büyütüyorsa, burada hikâyenin kilitlendiği yerlerden bir tanesi de bizim kazanımlar olarak bugüne kadar önümüze koyduğumuz demokrasi meselesidir. Ama diğer tarafta da bu karmaşık durum karşısında ne yapacağımızı bilemeyen devlet ve yönetim yapıları var. Mülteci krizi karşısında gerek merkezi gerek yerel düzeyde yönetim yapıları tam olarak ne yapmaları gerektiğine karar veremiyorlar. Benzer bir felç olma durumunu toplumsal refah alanında ya da ekolojik kriz meselesinde de görüyoruz. Daha somut ve dramatik örnekler de verebiliriz. Konut maliyetlerindeki hızlı artış konuta dayalı ekonomiyi bir anda boşa düşürebiliyor. Özellikle büyük kentlerde buna bağlı olarak kiralar insanların tüm gelirini talep edecek boyutlara ulaşırken, devletin ilgili kurumları paralize olmuş ve tüm araçlarını yitirmiş biçimde bu süreçleri ya izliyor ya da hızla yaptığı müdahalelerle durumu daha da kötüleştiriyor.

Yukarıda söz ettiğim krizlerin asli mekânı kentler. Bu nedenle demokratik süreçlerin krizinin de kentlerde özgün biçimler aldığını söyleyebiliriz. Türkiye açısından önemli bir boyut uzun süredir merkezi yönetimin yerel yönetimlerin işlevlerine el koymasındır.

Çünkü kentler sermaye birikimi ve kaynak dağıtımından son derece merkezi yerdeler. Ancak tam da bu durum hem bir demokrasi ve yönetim krizine işaret ediyor. Kentler kendi iradeleri ile yönetemiyor; demokrasi merkezin iradesi olarak askıya alınıyor. Sonra krizlerin yarattığı sorunlar gündeme gelince, aynı merkez yerel yönetimlerin başarısızlığını gerekçe olarak gösteriyor.

Burada bence resmin içine başka bir mesele daha girmeye başlıyor: Zamansallık. Bunu yeterince tartışmıyoruz. Daha önce, hep zamanın öncelendiği ve mekânın ihmal edildiği bir durum vardı ve bunun sonuçlarını, yarattığı tahribatı hâlâ yaşıyoruz, yol açtığı geri kalmışlığı aştığımızı düşünmüyorum. Ama son zamandaki mekân üzerinden ve özel olarak da kentler üzerinden düşünme kaygısı, zamansallık meselesini önemli ölçüde dışarıda bırakmaya başladı. Oysa buradaki tartışmaların önemli bir boyutu zamansallık ve bununla bağlantılı bazı sorunlara da yol açıyor. Örnek vermem gerekirse, “bugüncülük” diyebileceğimiz “presentism” denen şey sadece sermayenin değil, çalışan sınıfların da önemli bir bölümünün zamansal ufkunu sınırlayan bir şey olmaya başlıyor. Mesele bir yeniden üretim krizi olduğunda, toplum ertesi gün yiyebileceği ekmeği hesaplar hâle geldiğinde, bu başka tür bir şimdıciliği, mevcutçuluğu, şu anı öne çıkartıyor. Bir gelecek ve hatta geçmiş tahayyülü kolay yapılamaz hâle geliyor.

Bugüne odaklanmanın en ciddi sonucunu ekoloji krizinde yaşıyoruz. Çünkü ekoloji krizi bize önümüzdeki dönemde gerekli adımları atmazsan, iklim değişikliği vs. çerçevesinde yok oluyorsun diyor ve sermaye grupları başta olmak üzere kimse bu tür bir gerçeklik karşısında, gerekli önlemleri almak konusunda isteklilik göstermiyor. Paris Anlaşması’nda neler yaşandığını gördük. Ama onun ötesinde bugün çalışan sınıflara da bu boyutu götürdüğümüzde, yarın karnını duyuramayacak insanların bugünden fedakârlık yapıp geleceği garantiye alma perspektifini herhangi bir biçimde kabul edeceği bir durumla karşı karşıya değiliz. Yani şu an burada ve mevcutta karnını doyurabilmek başka tür bir şimdıcilik doğuruyor. Bunun en dramatik hâlini kuşkusuz sermayeyle ve Türkiye somutunda AKP iktidarıyla yaşıyoruz; geçmiş bir biçimde bugüne tahvil ettiler, geçmişin bütün birikimini

elden çıkartıyorlar ama aynı biçimde borçlanma gibi tekniklerle geleceği de bugüne tahvil ediyorlar. Yani bir gelecekte söz edemiyoruz. CHP iktidara gelsin deniyor ama Türkiye için bugün herkesin korkusu, bu ekonomiyle, borçlarla bir yıl sonra daha beter duruma düşeceğimiz. Büyük bir kriz ama ben dramatik olanın buna da karşı duracak güçlerin içinde olduğu bir şimdilik oluştuğunu düşünüyorum. Yeniden üretimin krizini konuşuyoruz. Şu koşullarda, yani orta sınıfın kendisinin, böyle giderse suyun üstünde kafayı ne kadar tutarız derdine düştüğü noktada, asgari ücretlinin ne yaptığı konusunda tartışacak bir durumda değiliz. Mesele bugünün kurtarılması olduğunda başka tür bir siyasal tahayyül, örneğin ekolojiye yönelik radikal bir program büyük ölçüde kapı dışarı ediliyor. Bu durum, benzer biçimde, yeniden üretime, başka tür dayanışmacı ilişkilere vs. kapanan bir toplumsallığı da üretmeye başlıyor. Zaten bunun en dramatik örneğini mülteci sorununda gördük.

Bütün bu çerçevenin içinde son dönemde sıkça kullandığım son bir kavramdan bahsedeyim: Liminallik. Liminallik, bir arada derede, arafta ya da eşikte kalmışlık hâli olarak tarif ediliyor. Zamansallık meselesine de biraz oradan giriyorum, çünkü geçiş dönemi gibi kurgulanan bir şeyin kronik ve sürekli hâle gelmesinden söz ediyorum. Mesela hastalık da öyledir, akut olduğu zaman geçici bir şeydir ama kronik hastaysanız geçiş kalıcı bir şeydir ve bizim deneyimlerimiz de biraz böyle olmaya başladı. Bunun hem liminal zaman hem de liminal mekân anlayışını son derece öne çıkardığını düşünüyorum. Örneğin pandemi döneminde eve kapandığımızda ev bir süre sonra nefret ettiğimiz ve bir gün kurtulmak istediğimiz bir yere dönüştü. Öğrenciler bana hocam kampüse gelince kampüsün toprağını öpeceğiz diye mesaj atıyorlardı. Çünkü o kapanma döneminde bir yerde kapanıp kaldık ve bunun bir sonunun geleceğini varsaydık. Pandeminin başında bunun çok uzun sürmeyeceği varsayımındayken bu durum iki yılı aşan bir deneyime dönüştü. Yani süreklilik kazanan bir zamansallıktan ve mekânsallıktan söz ediyoruz. Önümüzdeki dönemin kriz meselesi eğer bu beşli set üzerinden ve iç geçmişlik üzerinden kronik hâle

geliyorsa, o zaman bizim gibi düşünen insanların düşünce çerçevelerinin mekân ve zaman tahayyülünün klasik anlayışın dışına çıkması gerektiği kanaatindeyim. Bu nedenle şimdilik ve liminallik kavramlarını bu durumu düşünmek açısından öne çıkardım. Liminal, arada derede, eşikte yaşıyoruz ama sorun şu ki eşikten içeri atlamak ya da dışına çıkmak giderek imkânsızlaşıyor ve bugünü kurtaran bir şimdilik hissiyatı hakim hâle geliyor. Bunun eşdeğeri olağanüstülük. Eşik, olağanüstülük gibi durumların hepsi geçici ve kısa sürelidir ve geçici mekânlar üzerinden kuruludur. Sorun şu ki, bunlar burada ve kalıcılar. Böyle bir dünyada nasıl yaşayacağız? Böyle bir dünyanın sol tahayyülü nedir? Çalışan sınıflar, ezilenler, mülteci statüsündekiler, yani gerçekten liminalliği en uç şekilde yaşayanlar üzerine bir dünya, bir zaman tahayyülünün geçmiştekinden farklı biçimde yapılması gerektiğini düşünüyorum.

Şimdi son söz olarak, Galip'in söylediği gibi, Gramsci'nin hâkim olanın bir biçimde yönetemediği ama yeni bir yönetecek projenin de ortaya çıkmadığı bir durumda, bir liminallik durumundayız. Ama bu hem zamansal hem mekânsal olarak geçici bir durum gibi görünmüyor. Kuşkusuz bunun falcılığını yapacak durumda değiliz. Ama öngörebildiğimiz gelecekte mesela bir gıda krizinin dünyada çözülebilir olduğunu söyleyen varsa ben karşısındayım, başka konuları bilmiyorum ama gıdayla ilgili krizin çözülebilir olduğunu düşünmüyorum. Bundan sonra tekrar baştan bazı dengelerin yakalanabileceği bir dünya yok. Fiyatlar da Türkiye'de yukarı doğru gidiyor. Diğer yandan, Türkiye'nin kötü taraflarından biri, bizi birilerinin, tek kişinin, tek iktidarın özel bir biçimde zora soktuğunu düşünüyor, sorunları buna bağlıyor ve dünyada da benzer şeylerin belki farklı şekillerde yaşandığının farkına varmıyor olmamız. Çoğu kişi için bugün AKP gitse meselenin çözüleceğine dair bir düşünce var. CHP beceriksizliği konuşulabilir ama onun ötesinde sorunlarımız var. Onun ötesinde bir gerçeklik var. Dediğim gibi mesela gıda çok net bir biçimde önümüzdeki dönemde çok ciddi bir problem olacak ve açlık sorunu geniş bir coğrafyanın sorunu olarak ortaya çıkacak.

Örneğin aynı yerden bir bakış açısıyla, mülteci göçleri savaşları tetikleyen

bir şey olarak önümüzde duruyor.

Bunun gibi onlarca örneğini verebileceğimiz bir dünya var karşımızda. Geçmişteki krizlerden farklı, birbirini sürekli tetikleyen bir krizler silsilesi ile karşı karşıya olduğumuz da bir gerçek. Konuşmamda bu radikal durumu çözmek için liminallik, şimdilik, istisnailik gibi kavramların altını çizdim. Sahip olduğumuz kavram ve kuramların ötesine geçen bir düşünsel zenginlik ve tahayyüle ihtiyacımız var. İçinde yaşadığımız dünyanın mekânsallığını (kentler başta olmak üzere) ve zamansallığını yeniden düşünmemiz gerekiyor. Belki buradan giderek çözümler üzerine, neler yapılabileceği üzerine daha kısa şeyler söyleyebiliriz.

G. A. S. Tarık Hocam çok teşekkür ediyorum, provokatif bir konuşma oldu aslında. Krizin mütemadi olduğuna ve görünenden çok daha karmaşık olduğuna dair bir tespitte bulundunuz, bu önemli. Fakat kronik ve mütemadi, gündelik hayatımızın her alanında yerleşik hâle gelen bu krizi artık aşabilecek tahayyülden bile yoksun bıraktığımızı dair de ikinci bir tahlilde bulundunuz.

(...)

İnanılmaz zevkli bir oturum oldu. Umarım okuyucular için de zevkli bir bölüm olur. Ben hem Mimarlar Odası İzmir Şubesi'ne hem de Ege Mimarlık dergisine bu fırsatı verdikleri için bir kez daha teşekkür ediyorum. Meslek örgütleri içerisinde Mimarlar Odamızın ayrıcalıklı bir yeri var, onu kabul etmek lazım. Türkiye'de sürdürülen toplumsal mücadelenin önemli bileşenlerinden bir tanesi olarak müthiş bir dayanışma örneği veriyor. Bütün şubelerin de kendi bölgelerinde gösterdikleri müthiş bir performans var. Mimarlar Odası İzmir Şubesi'nin de bölge içerisindeki varlığı yadsınamaz, sözü geçen bir örgütsel yapısı var. Ege Mimarlık için de benzer güzel şeyleri söyleyebilirim. Dergi ekibine ve Yayın Komitesi'ne teşekkür ederim. Umarım büyük bir kitleye erişir ve herkesin bu tartışma ile birlikte bu mücadeleye nasıl katkı verebileceğine dair bir ufuk oluşur. Son söz bir kez daha sizlere, kırmadığınız, geldiğiniz için teşekkür ediyorum. Sizlerle bir arada olmak benim için büyük bir keyifti. ■

. Oturumun tamamının kaydına egemimarlik.org adresinden erişilebilir.